

AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİNDE DİNİ KİMLİĞİN KORUNMASINDA TASAVVUF DİSİPLİNİNE DUYULAN İHTİYAÇ

Ömer YILMAZ¹

Özet

Ülkemiz uzun süreden beri Avrupa Birliği'ne üye olma girişiminde bulunmaktadır. Bu konuda eskiye oranla oldukça da mesafe alınmıştır. Bununla birlikte bir taraftan milli ve dini kültürümüzün erozyona uğrayabileceği endişesi dile getirilmekte, diğer taraftan din ve vicdan özgürlüğü bağlamında herkesin inandığı dini serbestçe yaşama ve yayma hakkından bahsedilmektedir. Bu bakımdan günümüzde hem "özgürlük" gibi bir kavrama sınırlandırma getirilemeyeceği, diğer taraftan da insanımızın asırlardır sahip olduğu söz konusu değerlerin korunmasına ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. O nedenle bu çalışmada Avrupa Birliği sürecinde dini kimliğin korunmasında tasavvuf disiplininin önemine vurgu yapılacaktır.

Anahtar kavramlar: AB, Tasavvuf, Diyanet, Din Görevlisi, Zararlı Akımlar.

Abstract

Need for the Discipline of Mysticism in order to Preserve the Religious Identity During the Course of European Union Integration

For a long time, Turkey has been trying to be a member of the European Union. Lately considerable progress has been made. On the one hand concerns for erosion of national and religious culture is raised, while on the other hand it is mentioned that everyone should be free to live by and propagate his own religion on the terms of Freedom of Religion and Freedom of Conscience. So it is both mentioned that no restrictions can be put on the term "freedom" and besides the values preserved by our society for many centuries have to be protected. In this article, the importance of mysticism in the preservation of religious identity during the course of European Union integration is emphasized.

Key words: EU, Mysticism, Religion, Revrends, Harmful Movements.

Giriş

Son yıllarda ülkemize yönelik zararlı akımların faaliyetlerinin artmasından, dolayısıyla dini ve milli kimliğin erozyona uğrayabileceğinden şikayet edilmektedir. Bu anlamda zararlı akımlarla ve özellikle misyonerlikle mücadelede ekonomik, idari, adli ve hukuki tedbirlerin alınmasından bahsedilmektedir. Biz, bunların yararına inanmakla beraber, muhatap kitlenin korunması, dini kimliğin muhafazası ve bu tür organizasyonlarla mücadele edebilecek donanımlı din görevlisi yetiştirilmesinde akıl ve ilimle beraber söz konusu din görevlilerinin gönül boyutuyla da teçhiz edilmesinin gittikçe artan

1 Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı.

bir önemi haiz olduğu kanaatindeyiz.

Dünyanın geldiği bu aşamada globalleşmenin tabii sonucu herkesin bir nedenle başka bir toplum ve kültürün temsilcileriyle bir arada yaşama ve yüzleşme mecburiyeti doğmuştur. Bu olgu birtakım imkan ve sorunları da beraberinde getirmektedir. Bir kesim bu sorunları görmezlikten gelme ve yok saymayı tercih ederken, diğer bir kesim soruna ulusalcı bir refleksle yaklaşmayı denemektedir. Bir başka kesim ise konuyu daha ziyade masum bir din özgürlüğü bağlamında ele almanın daha doğru olacağı savından hareket etmekte ve Müslümanların Avrupa'da oldukça fazla cami açtıklarından bahisle, mütekabiliyet esasına dikkat çekmektedir. Bütün bunlarla beraber halk seviyesinde bir bilgi karmaşası ve kafa karışıklığı sürüp gitmektedir.

Kuruluşunda AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) adıyla anılan Avrupa Birliği'nin bu son isminden anlaşılacağı üzere artık ekonomik olmaktan çoktan çıktığı, siyasi ve kültürel bir Birliğe doğru gittiği görülmektedir. Başlangıçta "işgücünün serbest dolaşımını" esas alan bu anlayış geldiği noktada, günümüz yükselen değerlerine de öncülük etme iddiasındadır. Bu itibarla Birlik ülkelerinin "dindarların serbest dolaşımı"na tanıklık edeceğini şimdiden söylemek sanırım kehanet olmasa gerektir. O nedenle ülkemiz, şartlarını kabul ederek Birliğe aday olmasının getireceği birtakım sonuçlara şimdiden hazırlıklı olmak zorundadır.

Biz bu çalışmamızda milletimizin dini ve milli kimliğinin korunması bağlamında, asırlardır bu toplumun dini anlayışının teşekkülünde katkısı olan tasavvuf disiplini dikkate almaya çalışacağız. Nitekim insanların içine düştüğü psikolojik ortamı fırsat bilen misyoner gruplar da, daha ziyade kulağa hoş gelen birtakım mistik oluşumlarla onlara yaklaşmakta ve bunları adeta kendi emellerinin öncü kuvveti gibi görmektedirler. Hareket noktamız artık yasaklayıcı ve zecri tedbirlerle bir yere varmanın mümkün olmadığıdır. Bizler, her farklı dine mensup insanın inanç ve din özgürlüğü içerisinde, kendi dinlerinin gereklerini yerine getirmesine öteden beri sıcak bakmış bir geleneğe sahibiz. İnsanların kendi dinlerini özgürce yaşamaları ve anlatmalarını en doğal hak olarak görülmeli, buna yönelik her türlü müteceviz davranışların hoşgörü ve birlikte yaşama tecrübemizle asla bağdaşmadığı bilinmelidir.

Konunun okuyucu tarafından daha rahat anlaşılabilmesi için çalışma iki ana başlık altında ele alınacaktır. Bunlardan biri AB ve orada dinin yeri ile misyonerliğe imkan tanıyan muhtemel gerekçeler, diğeri ise bunlarla uygun mücadelede ve dini kimliğin korunmasında tasavvufi gelenekten yararlan-

ma imkanındır. Sonuca doğru ise bu bağlamda gerekli olan bazı tavsiyelere temas edilecektir.

A. Avrupa Birliği ve AB'de Dinin Yeri

Kuruluşunda AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) daha sonra AT (Avrupa Topluluğu) ve nihayet AB (Avrupa Birliği) adını alarak dünyada büyük bir blok oluşturan Birlik, adının son şekliinden de anlaşılacağı üzere artık ekonomi boyutunu çoktan aşmış, siyasi ve kültürel bir Birliğe doğru gitmektedir. O nedenle önce Avrupa Birliği, tarihçesi, kuruluş amacı ve bugün itibarıyla hangi devletlerden oluştuğuna kısaca bir göz atıp, daha sonra da dinin bu Birlik içindeki konumuna bakmak istiyoruz.

I. Avrupa Birliği'nin Kısa Tarihçesi

Avrupa'da bütünleşme sürecine ivme kazandıran, İtalyan siyasetçi Spinelli ile 1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) kurulmasına yol açan Schuman Planı'nın ilham kaynağı Jean Monnet'dir. Burada genel anlayış, egemenliğin ulusal düzeyden topluluk düzeyine tedricen aktarılmasını savunan işlevsel bir yaklaşımdır. Bu maksatla, 1951 yılında AKÇT Belçika, Batı Almanya, Lüksemburg, Fransa, İtalya ve Hollanda'dan oluşan altı üyenin katılımıyla kurulmuştur.

Altıların başarısı İngiltere, Danimarka ve İrlanda'yı 1972 yılında bu Birliğe üye olmaya itmiştir. Böylece üye devlet sayısını altıdan dokuza yükselten ilk genişleme ile birlikte topluluk, sosyal, bölgesel ve çevresel konularda üstlendiği sorumluluklarla yeni bir derinlik kazanmıştır. Topluluk 1981'de Yunanistan'ın, 1986'da İspanya ve Portekiz'in katılımlarıyla güneye doğru genişlemesini sürdürmüştür.

AKÇT'yi kuran Paris Antlaşması (1951), Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu (Euratom) kuran Roma Antlaşmaları (1957), Avrupa Tek Senedi (1986) ve Maastricht Avrupa Birliği Antlaşması (1992), üye devletleri egemen devletler arasındaki geleneksel anlaşmalardan daha sıkı bir biçimde birbirine bağlayan AB'nin hukuki temellerini meydana getirmiştir. Bu oluşumun bir sonraki adımının adı "Avrupa Birliği" (AB) olmuştur. 1995 yılına gelindiğinde, AB ekonomi, sanayi, siyaset, vatandaşlık hakları ve dış politika alanlarını kapsayan çok-sektörlü bir bütünleşmenin en ileri biçimi olarak görülmüştür.

Tarih 1 Ocak 1995'i gösterdiğinde Avrupa Birliği'ne üç yeni üye daha katılmıştır. Avusturya, Finlandiya ve İsveç kendilerine özgü katkılarıyla Bir-

liği zenginleştirmiş, bu katılım Orta ve Kuzey Avrupa'da yeni açılımlar sağlamıştır. 2004 yılında Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya'dan oluşan daha büyük bir devletler topluluğu Avrupa Birliği'ne üye olmuştur. 2007 yılında ise Bulgaristan ve Romanya'nın üye olmasıyla oluşuma dahil ülke sayısı 27'ye yükselmiştir. Birliğin Hırvatistan ve Türkiye ile olan müzakereleri ise halen devam etmektedir.

Halihazır üyelerle birlikte nüfusu 453. 7 Milyon civarına ulaşan AB'nin 224.5 Milyonunu Katolik, 115 Milyonunu Ateist, 57.8 Milyonunu Protestan, 39 Milyonunu Ortodoks, 15.9 Milyonunu Müslüman ve 1.5 Milyonunu da Yahudiler oluşturmaktadır.²

II. Avrupa Birliği'nde Dinin Yeri

Doğuştan ferde verilen dini duygu hiç şüphesiz onun hayatında yadsınamaz bir role sahiptir. Belli sınırlar içindeki insan topluluğuna ait siyasi hâkimiyetin teşkilatlanmış şekli diye tarif olunan "devlet"³ de yeri geldikçe ondan istifade etmesini bilmektedir. Nitekim süper güç diye nitelendirilen ABD Başkanı Bush'un ülkemize yaptığı kısa seyahat esnasında onca soruna rağmen zaman ayırarak din adamlarıyla bir araya gelmesi bu açıdan oldukça manidardır. Aynı şekilde yakın zamanda ülkemizi ziyaret eden Papa XVI. Benedikt'in yaptığı görüşmelerin yazılı ve görsel basında oldukça geniş yer alması ve dünya kamuoyunda yankı uyandırması dinin önemini göstermesi açısından dikkate değerdir.

O halde dinin hem fert hem de devlet açısından büyük bir öneme sahip olduğunu görüyoruz. Tarih dinsiz bir toplumun bulunmadığına, bulunsa bile onların da uzun süre yaşamadığına şahit olmuştur. Nitekim İbn Arabi ve Mevlânâ konusunda uzman, ayrıca İslam tasavvuf çalışmalarıyla yakından tanıdığımız Amerikalı Profesör Willam Chittik de bu olguya dikkat çekmektedir.⁴

Üzerinde konuştuğumuz Avrupa her ne kadar özgün anlamda ve idari manada laiklik ilkesine olan bağlılığı nedeniyle din ile devlet işlerini bir birinden ayrı tutsa da, din ile bağına tamamen koparmış değildir. Nitekim bir önceki Papa Jean Paul (ö. 2005)' un 9 Kasım 1982 yılında yaptığı bir konuşma, Avrupa için dinin önemini göstermesi açısından ilginç bir yaklaşım

2 <http://www.vaticanradio.org/tedesco/newsted.htm>, 16. 5. 2007.

3 Ahmet Davutoğlu, "Devlet", *DİA*, c. IX, s. 234.

4 <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=536739>, 7.5. 2006.

sergilemektedir. Papa: “Avrupa kimliği Hıristiyanlık olmadan anlaşılabilir. Avrupa kıtası, medeniyetinin olgunlaşmasını sağlayan ortak köklerini Hıristiyanlıkta bulmaktadır. Hıristiyan inancı, Avrupa kültür kimliğinin önemli bir unsurudur” der.⁵ Günümüzde de Avrupa Ortak Anayasası için ısrarla öne sürülen bazı fikirler Papa’nın burada söylediklerinin aynen tekrarından başka bir şey değildir.

Papa ve onun gibi düşünen bazı kişiler Hıristiyanlığın Avrupa için önemine bu şekilde vurgu yaparken, aykırı düşünenler de yok değildir. Örneğin bazı akademisyen ve siyasetçiler Avrupa’nın kökeninde özgün bir ilke olmadığını, Eski Yunan ve Latin uygarlıkları ve onların temelindeki ilkelerin Avrupa’dan daha eski olduğunu savunmaktadırlar. Onlara göre Hıristiyanlık ilkesi Asya’dan gelmiş ve Avrupa’da yayılabilmesi ancak bininci yılsonunda mümkün olabilmiştir.⁶ Yine Medeniyetler Çatışması’nın yazarı Samuel Huntington’a göre de din önemli bir unsur olmakla beraber Avrupa kültürünü belirlemede yegane unsur değildir.⁷

Ancak nereden bakılırsa bakılsın üzerinde çalıştığımız Avrupa kıtası için Hıristiyanlığın önemli bir konumda olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu dinin çıkış noktası Orta Doğu olsa da asıl gelişip büyüdüğü coğrafya hiç şüphesiz Avrupa’dır. Ne var ki din-devlet arasındaki bu ilişki her zaman olumlu seyretmemiş, tarihte dünyanın bu kıtasında kanlı mezhep çatışmaları yaşanmıştır. Bu mücadele neticesinde Kiliseye baş kaldırılıp reform hareketlerine girişilmiş, Kilise kendi arasında bölünmeye giderek yeni mezheplerin doğmasına ve bugünkü modern anlamda laiklik, sekülerizm, insan hakları, demokrasi vb. kavramların gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır.

Nihayet 1648 Vestfalya Antlaşması ile kıtada sağlanan huzur ortamı ile beraber din savaşları da sona ermiş ve Avrupa Hıristiyanlığının bugünkü siyasi coğrafyasını belirleyen sınırlara ulaşılmıştır. Bunların sonucunda Avrupa’nın güneyinde Katolik, kuzeyinde ise Protestan devletler hâkim olmuştur. Doğusunda ise en erken dönemlerden beri gücünü hissettiren Ortodokslik hâkimiyetini sürdürmüştür. Hatta bugünkü Avrupa Birliğinin tarihi arka planını XIII. Yüzyıla kadar götürülenler bulunsa da, yukarıda geçen Antlaşmayı AB’ye doğru atılan ilk adımlardan biri olarak görenler de vardır.⁸ Avrupa’da din-devlet ilişkisinin genel tarihi seyrinden ayrılarak konumuzla

5 Mehmet S. Aydın, “Avrupa Birliği, Din ve Türkiye”, *İslamiyât*, c. IV, S. 2001, s. 11-20.

6 Edgar Morin, *Avrupa’yı Düşünmek*, çev. Şirin Tekeli, (Afa Yayınları) İstanbul 1988, s. 33.

7 Samuel P. Huntington, “Batı Tektir Ama Evrensel Değildir”, çev. Fazıl O.Yıldırım, *Medeniyetler Çatışması*, Nşr. Murat Yılmaz (Vadi Yayınları) 5. Baskı, Ankara 2001, ss. 108-122.

8 Kürşat Demirci, “Hıristiyanlık”, *DİA*, c. XVII, s. 332.

alakası bakımından daha yakın zamana doğru yaklaştığımızda değişik bir durumla karşılaşmaktayız.

Doğrusu AKÇT ve AET gibi Avrupa Topluluklarını kuran antlaşmalar da dine yer verilmemiştir. Zira bu antlaşmalar başlangıçta ekonomik amaçlı olduğu için sosyal ve siyasal muhtevalara hiç değinilmemiştir. Ancak “Avrupa Vatandaşlığı” konseptinin gündeme geldiği Maastricht AB Antlaşmasından sonra “Temel Hak ve Özgürlükler” söz konusu edilmeye başlanmıştır. O halde temel antlaşmalarda değinilmeyen din olgusuna, bir zaman sonra AB kurumlarında “İkincil Hukuk Müktesebatı” adı verilen ve temel antlaşmalara dayandırılmak suretiyle oluşturulan çalışmalarda rastlamaktayız. Bilindiği gibi ikincil hukuk ise, topluluk tüzükleri, yönergeler, kararlar, tavsiye ve görüşlerden oluşmaktadır.⁹

Avrupa Birliği Müktesebatı veri tabanları olan celex (www.europa.eu.int/celex) ve eurlex (www.europe.eu.int/eurlex) iyice tarandığında orada yüze yakın yerde “din” sözcüğünün geçtiği görülecektir.¹⁰ Bu gelişmelerin tabii sonucunda ise AB ile Kiliseler arasında “de facto” olarak Dinî Arabirim Ofisleri faaliyete geçirilmiştir. Bu arabirimleri Katolik ve Protestanlar şeklinde iki ana grupta toplamak mümkündür. En büyük dini birim olması nedeniyle Katolik Arabirim Ofisleri arasında COMECE (Avrupa Toplulukları Piskoposları Komisyonu), OCIPE (Avrupa için Katolik Girişim ve Enformasyon Ofisi), ESPACES (Avrupa’da Toplum Kültür ve Dinsel Yaşam) ile Yardım Teşkilatı CARITAS’ı göstermek mümkündür.¹¹

III-Zararlı Akımlara İmkan Tanıyan Faktörler

AET’yi kuran 25 Mart 1957 tarihli Roma Antlaşmasının “Topluluğun Temelleri” adını taşıyan ikinci kısmının, 48-51. maddelerine baktığımız zaman “İşçilerin toplulukta serbest dolaşımı”nı esas alan bir ilkeyle karşılaşmaktayız. Dolayısıyla Birliğin ekonomik amaçlı oluşturulduğu hem adından hem de içerdiği ilkelerden gayet rahat anlaşılacaktır. Burada söz konusu edilen “kişilerin serbest dolaşımı” topluluk hukukunun garanti altına aldığı temel özgürlüklerden ve Avrupa vatandaşı olmanın temel unsurlarından birini teşkil etmektedir. Bu yüzden olsa gerek bugün Avrupa Birliğinde, kişilerin serbest dolaşımı üç boyutlu olan bir ilke konumundadır. Bu, önce Birlik vatandaşları açısından bireysel bir hak olarak değerlendirilmekte, ikinci olarak

9 Gülören Tekinalp, *Avrupa Birliği Hukuku*, (Beta Yayınları) İstanbul 2000, s. 69.

10 İsmail Hilmi Bilgi, “Avrupa Birliği Din İlişkileri” 3. Dönem Atam Ödevi, s. 15.

11 Geniş bilgi için Bk. Bilgi, a.g.m.

ikamet etme, üçüncü olarak ise ayırım yapılmaksızın tüm Birlik vatandaşlarının bu haktan yararlanmasını öngörmektedir.¹²

Durum böyle olunca her Avrupa vatandaşı diğer ülkede rahatça seyahat edebilecek, inandığı dini, zorlamaya yer vermeksizin bir başkasıyla paylaşmasını önerecektir. Buna bir anlamda tabir yerindeyse “dindarların serbest dolaşımı” demek de mümkündür.

Din olgusunun fitrî ve boşluk kabul etmeyeceği inkar olunamaz bir vakiydir. Belirli nedenlerle meydana getirilen boşluk meşrû yollardan telâfi edilmediği takdirde, birileri bunu kendi amaçları doğrultusunda dolduracaktır. Bu sebeple misyonerlerin muhatap gördüğü insan kitlelerindeki istismar edilebilecek hususlar ve ona imkan tanıyan gerekçeler ortadan kaldırılmadığı takdirde misyonerlikle mücadelede istenilen verim elde edilemeyecektir. Buna imkan tanıyan faktörlerden bazıları doğrudan veya dolaylı olarak mağdur olan taraftan, bazıları ise misyonerliğin kendi tabiatından kaynaklanmaktadır. Bunları alt başlıklar halinde şu şekilde özetlemek mümkündür:

a. Teolojik ve Hukuki Faktörler

1. Dinlerin Evrenselliği

Evrensel olma iddiasında bulunan her din yayılmaya muhtaçtır. Nitekim Kur’ân’da Cenab-ı Hak; “Sizden hayra çağırın, iyiliği emredip kötülüğü nehyeden bir topluluk bulunsun, işte onlar kurtuluşa erenlerdir”¹³ buyurmaktadır. Dinin insanlara tebliği,¹⁴ Kur’ânın tüm insanlığa bir mesaj olduğu,¹⁵ Yine Hz. Peygambere hitaben; “Ey Resül! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun”¹⁶ buyrulmaktadır. Buna istinaden Hz. Muhammed (a.s)’ın da daha sağlığında İslam’ı gerek Araplara, gerekse diğer milletlere tebliğ etmeye çalıştığını ve bazı mektuplar gönderdiğini biliyoruz. Sahabe ve ondan sonra gelen nesiller de İslam’ı yaymak için büyük gayret sarf etmişlerdir. Anadolu, Rumeli ve Balkanların İslam’a girmesinde etkin rol alan dervişlerin tebliğdeki önemini ise anlatmaya bile gerek yoktur. Bu gerçeği sadece Müslüman alimler değil oryantalistler de dile

12 Berrin Ceylan-Ataman, «Avrupa Birliğinde Kişilerin ve Hizmetlerin Serbest Dolaşımı », (ATAUM Ders Notları) Ankara 2003, ss. 2-3.

13 Al-i imran, 3/104.

14 Tevbe, 9/122.

15 Nisa, 4/170,174.

16 Maide, 5/67.

getirmektedir.¹⁷

Evrensellik iddiasında bulunan Hıristiyanlık için de durum bundan pek farklı değildir. İncilin bu konudaki anahtar kavramı ise “misyon”¹⁸ dur. Misyon kendi içinde bir davet ve tebliğ anlamı ihtiva etmekte, dolayısıyla inananları (misyoner) da bunu kendilerine dini bir vecibe saymaktadır.¹⁹ Kilisenin temel misyonu, alanı, muhatapları ve muhtevası daha baştan Mesih tarafından ilan edilmiştir. Kilisenin kurucusu ve temeli kabul edilen İsa Mesih’in Havarilerine tevdi ettiği en önemli görev, (bu görev sadece Havarilerle sınırlı kalmayıp zamanla tüm Hıristiyanlar için vecibe kabul edilmiştir) İncil’in mesajlarını bütün milletlere yaymalarıdır. Bu temel görev, Dört İncil ve Yeni Ahid’in “Resullerin İşleri” bölümünde bazı küçük farklılıklarla birlikte açıkça ifade edilmektedir.²⁰

Nitekim Matta’da; “İsa yanlarına geldi ve onlara söyleyip dedi: Gökte ve yeryüzünde bütün hakimiyet bana verildi. İmdi, siz gidip bütün milletleri şakird edin, onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adıyla vaftiz eyleyin; size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin ve işte ben bütün günler, dünyanın sonuna kadar sizinle beraberim”²¹ denilmektedir. Bunun üzerine Havariler, ilk dönemden itibaren dünyanın dört bir yanına dağılmış ve Hz. İsa’nın öğretilerini yaymaya başlamışlardır.

Ancak burada bir şeye dikkat çekmek gerekecektir. O da misyon ile tebliğin karşılaştırılması ve karıştırılmasıdır. Ne yazık ki amaç ve araçları itibarıyla konuya bakıldığında, misyonu salt bir Hıristiyanlık tebliğinden ibaret görmek mümkün değildir. Üstelik bunu İslam dinindeki tebliğ ile mukayese etmek hiç de sağlıklı değildir. Çünkü İslam dinindeki tebliğden maksat, insanları Müslümanlaştırmak değil sadece inanılan doğruları bir başkasıyla paylaşmak ve onları duyurmaktır. Nitekim Kur’ân bunu, “Peygamberlere dü-

17 Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay. İstanbul 2003, s. 276; J. Obert Voll, *İslam Süreklilik ve Değişim I*, Yöneliş Yay. İstanbul 1991, s. 33.

18 Latince “missio” kelimesinden türemiş olan ve İngilizce ve Fransızca’da “mission” şeklinde kullanılan bu kelime; sözlükte görev, yetki, vekalet; bir kimseye bir işi yapması için verilen özel vazife anlamına gelir. Aynı kelime; gönderme, aracılık yapma ve ifa etme anlamlarını da ihtiva eder. Dolayısıyla bir iş yapmakla görevli ve yetkili kimseye, özel olarak da Hıristiyanlığı yaymayı vazife edinmiş ve bu konuda Kilise tarafından görevlendirilmiş kimseye “misyoner” denir. (Bk. G. Tümer- A. Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993, s. 381.)

19 Osman Cilacı, *Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara 1990, ss.11-12; Mustafa Erdem, “Milli ve Manevi Bütünlüğümüzü tehdit eden Misyonerlik”, Ankara 2003, ss. 2, 6.

20 Matta 28/18-20, Markos 16/15-16, Luka 24/46-48, Yuhanna 17/18, 20/21, Resullerin İşleri 1/8.

21 Matta 28/18-20.

şen sadece tebliğdir"²² şeklinde izah etmektedir.

Üstelik Müslümanlar, İslam'ı yaymada dünyevî hiç bir menfaat gütmemiş, onu bir sömürü aracı olarak da kullanmamıştır. Bunun en bariz misali şu hadisede kendini belli etmektedir: Müşrikler Hz. Muhammed'i inandığı yoldan çevirebilmek için, "Ya Muhammed! Mal istiyorsan mal, reislik istiyorsan seni başımıza reis yapalım, yeter ki bizim dinimize dokunma" teklifleri yapmış, O ise; "Bir elime ayı, öbür elime de güneşi verseniz, siz iman etmedikçe ben bu işten vazgeçmem" cevabı vermiştir.²³ Yine Kur'an da "Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfatımı verecek olan, ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'tır"²⁴ buyrulmaktadır. Peygamber dini kabulde güzel sözlerle hakkı tebliğ ve özgür iradeyi esas almıştır. Nitekim "Dinde zorlama yoktur"²⁵, "Ya Muhammed! insanları Rabbimin yoluna hikmetle ve güzel sözlerle davet et ve onlarla en güzel şekilde mücadele et"²⁶ ayetleri de buna işaret etmektedir.

Bundan başka İslam'ın yayılmasında hiç bir zaman misyonerlik gibi zor ve yoğun bir propaganda metodu kullanılmamıştır. Zaten böyle bir davranış tebliğin ruhuna aykırıdır. Bunun aksine misyonerliğin amacıyla birtakım emeller yer aldığından bu yola ulaşmada her vasitanın mubah görüldüğü bu işi yapanların bizzat kendileri tarafından deklare edilmektedir. Çünkü misyonerliğin amacı insanları Hıristiyanlaştırmaktır. Nitekim bir Afrika atasözü haline gelen ve Kenya'nın ilk Başbakanı Jomo Kenyatta (1889-1978)'ın söylediği şu sözler bu durumu en veciz haliyle gözler önüne sermektedir: "Misyonerler topraklarımıza geldiler. Bize dua etmesini öğrettiler. Gözlerimizi kapadık ve dua etmesini öğrendik. Gözlerimizi açtığımızda Hıristiyanlık dini bizim dinimiz olmuştu. Topraklarımız da onların!"²⁷ Hindistanlı Hıristiyan entelektüel Samuel Rayan da; "Emperyalist misyon politikaları, İsa Mesih'i dünyayı fethetmek için yeni bir dinî Julius Sezar" olarak tasvir etmektedir.²⁸ Netice itibariyle adı ne olursa olsun "evrensel olma" iddiasında bulunan her din yayılmaya mütemayildir.

22 Nur, 24/ 54.

23 A.Himmet Berki- Osman Keskiöğlü, *Hatemü'l-Enbiya Hazreti Muhammed ve Hayatı*, Ankara 1993, s. 86.

24 Şuarâ, 26/109, 127, 145, 164, 180.

25 Bakara, 2/256.

26 Nahl, 16/125.

27 Mehmet Görmez, "Dünyada ve Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri Üzerine", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 170, ss. 33-34.

28 Mahmut Aydın, "Dinlerarası Diyalog Yeni Bir Misyon Yöntemi mi?-Kurumsal ve Bireysel Diyalog Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme-", *İslamiyat V*, Temmuz -Eylül 2002, s. 42.

2. Din ve vicdan Hürriyeti

Gerek kutsal metinler gerekse beşeri hukuk doğuştan ferde verilen ve kişinin hayatında yadsınamaz role sahip bulunan dini, onun temel hak ve hürriyetleri cümlesinden görmekte ve bunu dokunulmazlar arasında saymaktadır.

Bu nedenle günümüzdeki anlamıyla “Din ve vicdan hürriyeti” ilk kez 12 Haziran 1776 tarihinde “Virginia Haklar Bildiri”sinde yer almış,²⁹ daha sonra 1789 “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi”nin 10. ve 11.maddesine girmiş, en açık biçimiyle ise “BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”nin 18. maddesinde daha net ve detaylı biçimde zikredilmiştir. Din ve vicdan hürriyeti, kişinin istediği dini serbestçe seçmesini, hiçbir zorlama ve müdahaleye maruz kalmadan onu uygulamasını, yaşamasını, bu konuda eğitim almasını, başkalarına inandığı dini tebliğ etme ve bunları temin için serbestçe örgütlenmeyi ifade etmektedir.

Ülkemiz AB’ye aday olma süreciyle birlikte, din ve vicdan özgürlüğü bağlamında tadat edilebilecek yeni birtakım kavramlarla daha yakından yüzleşmeye başlamıştır. Her ne kadar istismar edilse de üzerinde konuştuğumuz misyonerliğin bir boyutu da “Din ve vicdan Özgürlüğü” bağlamında ele alınmakta, dolayısıyla konu insan hakları cümlesinden hukuki bir anlam taşımaktadır.

Hiç bir özgürlüğün sonsuz olmadığı doğrudur. Özgürlüklerin istismar edilmesi de mümkündür. Ancak neyin nereye kadar istismar kabul edilip edilmeyeceği ayrı bir tartışma konusudur. Örneğin yürürlüğe giren Avrupa Anayasası’nın “Özgürlükler” başlığı altındaki ikinci bölümün onuncu maddesi, “Din ya da inanç değiştirme Özgürlüğü”nden, yine Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9/1. maddesi “Din değiştirme hakkı”ndan bahsetmektedir. Bu nedenle artık misyoner diye tarif edilen insanların belki de hukuki anlamda bir takibata maruz kalmayabileceği düşünülmelidir.

Gerçi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Yunanistandaki bir hadiseye istinaden din ve vicdan özgürlüğü bağlamında davet yaptığını iddia eden kimseleri *proselitizm*³⁰ yapmakla itham etmiş ve bu kimseleri haklı bulma-

29 Şeref Ünal, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Ankara 1995, s. 206.

30 *Proselitizm*: İhtida hareketi, bir dinden diğerine geçme hareketi, (Bk. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Vadi Yayınları) Ankara 1998, s. 312; Bir dinden diğer dine girme hareketinin genel adıdır. Bu terim daha çok başka dinlerden İslam’a girme demek olan ihtida karşılığında kullanılmaktadır. (Bkz. Osman Cilacı, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, İstanbul 2001, s. 294.) Ancak her iki tarifte Proselitizm’in gönüllülük esasına dayalı din değiştirmek gibi yorumlandığı görülmektedir. Her ne kadar Proselitizm bu manaları içine alsada, insanların bilgisizliğinden ve ekonomik sıkıntılarından faydalanmak suretiyle din değiştir-

mıdır.³¹ AİHM din değiştirmeye davet etmeyi suç sayan Yunanistan'ı bu haliyle mahkum ederken bu konuda oldukça net bazı kriterler de ortaya koymuştur. Buna göre;

“Bir mezhebe yeni üyeler kazanmak için mal yada toplumsal avantajlar önermek ya da ihtiyaç içerisindeki insanlar üzerinde yolsuz bir baskı uygulamak ...yada şiddet kullanmak yada beyin yıkamak gibi” yolsuz araçlara başvurulmadıkça din değiştirmeye davet etmenin “düşünce, vicdan ve din hürriyeti kapsamında yer aldığı”nı belirtmiştir.³² Zaten misyoner teşkilatları da sosyal ve siyasal yapının elverişli olduğu yerlerde doğrudan misyonerler eliyle, elverişli olmayan yörelerde ise uluslararası yardım kuruluğu, sağlık ekibi vb. isimlerle çalışmaktadırlar.

b. Sosyo-Ekonomik Faktörler

1. Ekonomik istismar

Zararlı dini akımlar, insanların içinde buldukları çeşitli sıkıntılarını istismar ederek buradan rant sağlama peşindedirler. Bu istismarların başında ekonomik durum gelmektedir. İstismar pek tabii sadece ekonomik durumla sınırlı değildir. Örneğin bu tip kimseler 11 Eylül saldırıları sonrasında İslam'a yönelik dünya çapında oluşturulan ideolojik kampanyadan istifade ederek yeni bir fırsat yakalamışlardır. Keza olumsuz imaj çizen kimi şahıs ve örgütleri istismar ederek oluşturulan negatif Müslüman imajının avantajlarından da yararlanarak dünyanın pek çok yerinde yoğun bir misyoner faaliyeti ve İslam'ı karalama kampanyası içinde olmuşlardır. Deprem, Tsunami vb. doğal felaketleri fırsat bilerek ihtiyaç içinde bulunan topluluklara insani yardım adı altında yapılan faaliyetleri de bu cümleden görmek mümkündür.

Yapılan alan araştırmalarında misyonerlerin özellikle ekonomik açıdan fakir olan bölgelerde daha rahat hareket ettikleri, birtakım iş vaadi ile insanları kandırdıkları, hatta din değiştirme mukabili o kimselere para ve hediyeler verdikleri belirtilmektedir. O halde insanları din değiştirmeye sevkeden amillerin başında ekonomik şartların payını inkar edilemez. Bu gerekçeyi ortadan kaldırmak ise daha ziyade adlî ve siyasî mekanizmaların işidir. Nitekim yakın bir zamanda Devletimizin en üst güvenlik birimleri de olayın vahametinden bahsedip bununla mücadele etmenin gerekliliği üzerinde durmuşlar ve bu konuda üzerine sorumluluk düşen kuruluşlara yer vermişler-

meleri karşılığında iş vaat etmek, hediye ve para verme gibi yöntemlerle bir kişinin ya da teşkilatın dinini yayma gayreti olarak yorumlanması da anlaşılmalıdır.

31 Kokkinakis judgment of 25 May 1993, Series A no.260-A,p.17,para.31-1

32 Bk. <http://www.hristiyan.net/resmibelgeler/protestanlarraporu.htm>, 5.1.2005.

dir.³³

2. Kültürel Değişim

Misyonerliğe imkan tanıyan şartlar arasında ekonomik boyut kadar önemli bir diğer boyut da toplumdaki sosyo-kültürel değişimdir. Nitekim bu konuda bir ilim adamımızın tespiti dikkate değerdir: “Din değiştirme olayı sadece ve sadece teolojik bir tercihte bulunma eylemi değildir. Dolayısıyla, burada hemen söyleyebilirim ki, Türkiye’de Hıristiyanlığı seçen bir genç aslında “Hıristiyan olma”yı değil, “Batılı olma”yı tercih etmektedir. Bu iddiamı şu örnekle somutlaştırabilirim: Eğer Türkiye’de misyonerlik faaliyetlerini sürdürenler Kenyalı Hıristiyanlar olsaydı, bizim gençlerimiz dönüp bakmayacaklardı bile “bu adamlar ne satıyorlar” diye. Kanaatimce olay teolojik olmaktan çok sosyo-kültürel bir boyut arz etmektedir.”³⁴

Ne yazık ki insanlar bilinçli ya da bilinçsiz bir değer kaybına uğratılmaktadır. Bu arada insanların dinlerini değiştirmeleri sanki sıradan ve gayet doğal bir olaymış gibi algılanabilmektedir. Halbuki Türkiye gibi ülkeler dinî kimliği ile millî kimliğini birleştirdikleri takdirde başarılı olmaktadır. Ancak son zamanlarda ülkemizde bazı çevrelerce dinî kimliğin yadsındığı ve eskisi gibi “olmazsa olmazlar” kategorisinden sayılmadığı görülmektedir. Bu durum birtakım siyasi mahfilleri de derinden etkilemiş olmalı ki “din elden gidiyor” feryatları yükselmiştir.³⁵

c. Diğer Faktörler

1. Bilgisizlik

Misyonerlerin belirli yöre ve insan kitlelerindeki dini bilgisizlikten istifade etmek suretiyle, üstelik sûret-i haktan görünerek çalıştıkları bir vâkadır. Kendi din ve kültürünü bilmeyen insanlar başkasının ağına çok çabuk düşmektedir. Üstelik misyonerlerin kendi söylemlerine İslam ve Kuran’dan delil getirmeleri ve kutsal değerlerimizle çatışmayan bir anlayışı deklere etmeleri kimilerinin bu görüşlere daha çabuk iltifat etmesine neden olmaktadır.

2. Ulaşım ve İletişim İmkanları

Misyonerliğe olanak sağlayan bir diğer faktör küreselleşmedir. Dünya adeta “global bir köy” haline gelmiş, iletişim ve ulaşım imkanları alabildiğine ge-

33 “TSK: Misyonerler Aleviler ve Kürtleri Hedef Aldı”, *Zaman Gazetesi*, 31. 12. 2004.

34 Ali Köse, “Din sahiden elden gidiyor mu? ”, *Zaman Gazetesi*, 4. 1. 2005.

35 Rahşan Ecevit, *Hürriyet Gazetesi*, 3.1.2005.

lişmiş, kapalı toplum tarifi neredeyse tarihe karışmıştır. İnsanlar gittikleri yerde farklı din ve kültür sahipleriyle bir arada yaşamaya mecbur edilmiştir.

Dünyanın en ücra köşesinde olan bir hadiseyi evimizde oturduğumuz yerden izliyor ve ondan anında haberdar oluyoruz. İbadet anlamında dahi olsa icra edilen faaliyet sadece o yer ve inananları ile sınırlı kalmıyor, ilgi duyan herkes şöyle ya da böyle müdahil olma ihtiyacı hissediyor. AB bağlamında İslam'daki Kurban ibadeti ve kesim usulünü buna örnek göstermek mümkündür.

Teknolojinin getirdiği yeni imkanlar ve sınır tanımayan internet ortamını da bu cümleden görmek gerekir. Zararlı dini gruplar sanal alemde dua seansları düzenlemekte, ruhi ihtiyaç ve bunalımlar karşısında birtakım öğütler vermektedir.

3. Mütakâbiliyet Esası

Milyonlarca vatandaşımızın, dini ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla Batı Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, dünyanın pek çok yerinde cami açtıkları ve bu camilerde görev yapmak üzere ülkemizin buralara resmi görevli gönderdiği bilinmektedir. O nedenle mütakâbiliyet esasını dile getirebilecek istek ve söylemlerini göz ardı etmek ya da bunu başka türlü geçiştirmek çok fazla inandırıcı gelmeyecektir.

O halde misyonerlik konusunda dillendirilmesi muhtemel gerekçelerden biri de bu olacaktır. Nitekim basınımızda buna benzer sözler şimdiden dile getirilmeye başlanmış, mütakâbiliyet (karşılıklılık) ilkesini gözetmek şartıyla, kiliselerin açılabilmesi ve İncilin dağıtılabilmesi vurgulanmıştır.³⁶ Gerçi belli bir oranda Hıristiyanın olduğu yerde Kilise açılmasına resmi makamların izin verdiğini biliyoruz. Asıl problem Kilise açılması değil, cemaatsiz Kiliseden hareket etmek suretiyle buralara taraftar toplamaktır.

4. Mutluluk Vaadi

Doğal olarak insanlar, dünyada yaşanan kaos, kargaşa, kavga, koşuşturma ve yalancılık ortamından uzak kalmayı, buna karşın huzur, güven, kardeşlik ve barış içinde yaşamayı arzulamaktadır. Mutluluğun artık para ve makam gibi dünyevi, güç ve güzellik gibi fiziki, hatta ilim ve sanat gibi kesbi araçlarla mümkün olmadığını anlayan insanlık, bunlara alternatif yollar üretmekte, huzur ve mutluluğun iç alem ve ruhi boyutla ilintili olduğunu idrak

36 Bk. H. Celal Güzel, "Uzay Tarikatı ve Medya" , *Dünden Bugüne Tercüman Gazetesi*, 12. 1. 2005.

ederek birtakım oluşumlara meyiletmektedir. Ülkemiz, son aylarda daha çok Batı ve Uzakdoğu patentli mutluluk vaadi iddiasıyla ortaya çıkan ve pek çok kimsenin, manasını dahi bilmediği birtakım mistik oluşumların faaalietlerine sahne olmaktadır.

O halde insanlığın Evrensel Kardeşliği, Mistik Gurup, NLP, Herry Potter, Astrolojik oluşumlar, Yoga, Meditasyon, Yüksek Bilinç, Satanizm, İnsan Potansiyeli, Sayantoloji, Biyo-Enerji, Ezoterizm, Uzay Dini, Rael Tariatı, Ruh Çağırma, Moon, Mormon, Hare Krişna, Ufoculuk, Sosyete Dini gibi pek çok oluşumu bu kategoride incelemek mümkündür. Bütün bu açıklama ve gerekçelerden sonra şimdi de dini ve milli kimliğin korunmasında tasavvuf disiplinine duyulan ihtiyaca bakmak istiyoruz.

B. Dinî Kimliği Korunmasında Tasavvufun Rolü

Ülkemiz çok kültür ve dinli topluluklara ev sahipliği yapmış, asırlardır farklı etnik, din ve kültür sahibi insanları kavgasız bir arada yaşatma tecrübesine sahiptir. Bu haliyle doğrusu Anadolu farklı dinlerin senkretik bir yapıda sentezleştiği bir yerleşim birimi özelliğini taşımaktadır. Bu hoşgörü ortamının sağlanmasında dinin zahiri emirleri kadar³⁷, tasavvufi gelenekten beslenmiş İslam anlayışının katkısı inkar edilemez. Nitekim bir ilim adamı bu gerçeği, İslam toplumunun ruhi ve manevi değerlerinin çoğunu tasavvufa borçlu olduğu şeklinde açıklamaktadır.³⁸ Yine aynı ilim adamı bu hoşgörü ilkesini medrese-tasavvuf bağlamında karşılaştırmakta, medresenin Allah'a karşı haşyet, tekkenin ise muhabbeti, yine medresenin Müslümanların bile çok azını cennetlik sayarken, tekkenin 72 millete bir gözle bakacak kadar alicenap duyguyla yüklü olduğunu belirtmektedir.³⁹ Bir başka ilim adamımız Mustafa Kara'nın Nurettin Topçu'(ö.1975)'ya dayandırarak verdiği bilgiler, bu ilme ve onun öngördüğü yaşantıya olan ihtiyacı belirtmesi açısından önemli tavsiyeler ihtiva etmektedir:

"Tekkelerin temiz olduğu ve henüz kalpazanların eline geçmediği devirde tasavvuf, halka gerekli dini terbiye veriyordu. Gayesi kalbi kibir, kin, haset, yalan, riya, dedikodu ve çeşitli bayağı hırslardan temizleyerek ona hayır, Hakka ve Hakkın kullarına hizmet ihtirası, menfaatlerden arınma, merhamet ve adalet sevgisi, derece derece aşk halinde varlıklara hürmet duyguları doldurmak olan bu terbiyenin eserleriyle Peygamber ve ashab devrinin ve Müslüman Anadolu tarihinin sayısız olayları halinde

37 "Ey inananlar! Allah için adaleti ayakta tutup gözeten şahitler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Adil olun; bu Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır." (Maide, 5/ 8.)

38 Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, İstanbul 1999, s. 155.

39 *Aynı eser*, s. 156.

abideleri dopdoludur.”⁴⁰

O halde Osmanlı’da yüzyıllardır hoşgörü ve birlikte yaşama kültürünün gelişip yaygınlaştırılmasında sufi gelenek ve derin tasavvufî düşüncenin yadsınamaz bir rolü olduğunu görmekteyiz. Dinlerin tarihsel tecrübe içinde kazanmış oldukları katılıkları yumuşatan, onların mesajlarını toplumun bütün katmanlarına taşıyan bu zengin kültür, evrensel birçok projeye veri sunabilecek niteliktedir.⁴¹ Niyet ve düşüncede “incitmeme ve incinmeme” anlayışına dayanan, pratikte ise “yaratılanı yaratandan ötürü sevme”yi prensip hâline getiren bu anlayış insanlık için sevgi dolu bir hayat kaynağıdır. Gerçekten de sadece İslam toplumunun değil, tüm insanlık aleminin Ahmet Yesevî (ö.1167), Mevlânâ (ö.1273), Yunus Emre (ö. 1321), Hacı Bektaş-ı Velî (ö.1271?) vb. şahsiyetlerden hoşgörü ve birlikte yaşama kültürü açısından öğreneceği çok şey vardır.⁴²

İşte böylesine önemli bir düşünce ekolü, insanlığın geldiği bu aşamada, içinde bulunduğu toplumun dini ve milli kimliklerinin muhafazasında etkin bir rol üstlenebilir mi? Ya da bir başka deyişle bu değerlerin dejenere edilmesine karşı koruyucu bir kalkan vazifesi görebilir mi? Bütün bunları AB süreci ve onun tevlit ettiği özgürlükler çerçevesinde dikkate alarak cevaplamaya çalışacağız.

Hiç şüphesiz bunun için evvel emirde zararlı dini akımlarla mücadelede aksiyoner din görevlisi ve bilinçli vatandaş yetiştirmeye büyük önem vermek gerekecektir. Bunları yaparken diğer dini ilimlerle doyurulmuş, zamanın tüm teknik imkanlarından yararlanabilen, bu süreçte öteki meslektaşlarıyla yarışabilecek seviyede din adamlarının yetiştirilmesi elzem gözükmektedir. Bu, hem mesleğe hazırlamada İmam-Hatip ve İlahiyat Fakülteleri, hem de mesleğe girdikten sonra Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından zaman zaman yapılacak eğitim kursları marifetiyle yapılmalıdır.

Din görevlisi cephesinden durum böyle olmakla birlikte onların hitap ettiği kesimin de bid’at ve hurafeden uzak, ancak onların manevi ve ruhi boyutunu da ihmal etmeyen dini bilgilerle takviye edilmesi oldukça önem arz etmektedir. Konuyu çalışmamızın aslını oluşturan tasavvuf kültürü zaviyesinden ele alıp iki alt başlıkta değerlendireceğiz. Bunlardan biri “din

40 Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1999, s. 225.

41 Bu konuda daha geniş bilgi için Bk.,Ömer Yılmaz, “Çok Uluslu Osmanlı Devlet Tecrübesinin Çok Din ve Kültürlü Avrupa Birliğine Katkısı”, *Diyanet İlimi Dergi*, c. XXXX, S. 3, 2004, ss.7-30.

42 Ali Bardakoğlu, “İslam Medeniyetinde Hoşgörü” 28 Nisan - 01 Mayıs 2004 , Kahire 16. Uluslararası Konferans.

hizmeti içinde aktif olarak çalışanlar”, diğeri ise bu görevlilerin hizmetine muhatap olan “vatandaş kitlesi”dir.

I. Din Görevlisi

Atalarımız “kem aletle kemâlât olmaz” demişlerdir. Bu söz bile tek başına her açıdan donanımlı (mücehhez) olmayı öğütlemektedir. Üstelik Batı ülke üniversitelerinde misyonerlikle ilgili faaliyetleri inceleyen ve adına “misyoloji” denilen müstakil bir ilim dalının yer aldığını görmekteyiz.⁴³ Yetiştirilecek din görevlisinin ilmi bakımdan mücehhez olmasını saklı tutmak kaydıyla bizim söylemek istediğimiz daha ziyade onun yaşam felsefesine ve gönül dünyasına yönelik olacaktır. O nedenle din görevlisi eğitilirken dikkate alınması gerekli belli başlı bazı nitelikler olmalıdır.

a. Hedef Tespiti

Öncelikle Türk milleti olarak İslam’a hizmet etmeyi amaç edinmiş bir geleneğe sahip olduğumuzu tespit etmemiz gerekir.⁴⁴ O halde her şeyden önce din görevlisinin belli bir “amaç”ı olmalıdır. Bu amaç müreffeh bir hayattan öte karakter taşımalıdır. Attığı her adımda alacağı parayı hesap eden bir anlayışla bu işi başarmak neredeyse imkansız gibidir. Hintli sufi alim Abdülbari en-Nedvî bu durumu güzel bir benzetmeyle akla yatkın hale getirmekte ve, “doktorun kafası hastanın kesesinde değil, onun sıhhat ve şifasında olmalı” demektedir.⁴⁵ Bir ilim adamımız da aşk ve sevda ile bu işe odaklanamadığımız müddetçe Hıristiyan misyonerlerin dedikodusunu yapmaktan başka elimizden hiç bir şey gelmeyecek ifadesine yer vermektedir.⁴⁶

Gerçekten din hizmeti aşk işidir. Din görevlisinin bu hizmeti yürütürken devletin hiyerarşik yapısı ve çağın getirdiği şartlar gereği bir kamu görevlisi statüsünde bulunması ve aldığı maaşın yeterli olup olmaması, özellikle mesai kavramı ve hizmet alanını dar tutması kendisi için bir mazeret teşkil etmemelidir.⁴⁷ Çalışmamızda önerilen bu disipline kaynaklık eden

43 Şinasi Gündüz, *Misyonerlik*, (DİB Yayınları) Ankara 2005, s. 12.

44 Elmalılı Hamdi Yazır Maide Suresinin 54. ayetini yorumlarken ayette kast edilen topluluğun Türkler olabileceğini belirtmekte ve bu milletin İslam’a olan hizmetini övmektedir. (Geniş bilgi için bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (Eser Yayınevi) c. III, ss. 1719-1720.)

45 Abdülbari en-Nedvî, *Kitap ve Sünnetin Ruhuna Göre Tasavvuf ve Hayat*, çev. M. Ateş, (Diyaret Vakfı Yayınları) Ankara 1998, s. 150.

46 Mustafa Kara, *Mahabbet Mektupları*, (Sır Yayıncılık) Bursa 2004, s.78.

47 Mustafa Yıldırım “Din Hizmeti Aşkı Gerektirir”, *Din Hizmetlerinde Yöntem ve Verimlilik*,

zühhd anlayışının Kur'ân ve hadislerde övölüp buna karşın zıddı olan dünyevileşme, tamah, ihtiras ve çıkarıcılığın şiddetle yerilmesi de⁴⁸ işin hizmette rızâ-ı bâri yönüne ağırlık verilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Misyonerlerin de memuriyet kafasından ziyade işin içine gönüllerini koydukları bir vakiadır. Nitekim Hıristiyanlığı yayacak misyonerler kendi ilahiyatlarında çok önemli olan misyoloji dersine tabi tutulurken "Müslüman Evanjelizmine Giriş" adlı ders müfredatlarının hedefleri arasında bu kimselerden, İslam dünyasında henüz kendisine ulaşılmamış bir milyar insanın sorumluluğunu kendilerinde hissetmeleri istenmektedir.⁴⁹

Büyük İslam mutasavvıflarından Mevlânâ (ö. 1273)' da din görevlisinin hedef tespitinde Allah rızasını öne alan bir yaklaşımı tavsiye etmekte, Allah aşkı için çalışmanın, Allah aşkı için hizmette bulunmanın, gözünü ve gönülünü insanlardan gelecek teşekkürlere değil, Allah'tan gelecek mazhariyete döndürmenin gereğine işaret etmektedir.

b. Kolonizatör Türk Dervişleri Örneği

Anadolu, Rumeli ve Balkanların, hatta Uzakdoğu'nun İslam'a girmesinde gezginci dervişlerin rolünden bahsedilmektedir. Bu anlamda Balkanların İslam'a girmesinde Ahmet Yesevi (ö. 1167) ekolünden biri olan Sarı Saltık (ö.?)'ın büyük hizmetleri söz konusudur.⁵⁰ Hatta tarihte böyle olmakla birlikte, günümüz Batı dünyasında bile anılan disiplin anlayışının aynı misyonu yerine getirdiğine, pek çok Batılı entelektüelin, kendilerine fevkalade egzotik gelen bu mistik çevreler vasıtasıyla İslam'ı kabul ettiklerine dair ilginç örnekler bulunmaktadır.⁵¹

Yapılan bu hareket ve hizmetleri "Kolonizatör Türk Dervişleri" başlığı altında detaylı bir şekilde açıklayan Ömer Lütfi Barkan (ö. 1979) bu konuda şunları söylemektedir: "Orta zaman Hıristiyan hukukiyatına karşı yeni bir sosyal nizam ve adalet telakkisi taşıyan ve esrarengiz bir din propagandası şekline bürünen misyoner Türk dervişlerinin telkinatı ordularla birlikte ve hatta ordulardan evvel fütuhata çıkmış ve karşı tarafı daha evvel manen fetihmiş bulunmaktadır."⁵²

Nşr. Hayrullah Köken (DİB Yayınları) Ankara 2006, s. 105.

48 Komisyon, *İlmihal I*, (İSAM Yayınları) İstanbul ts. s. 50.

49 Gündüz, *Misyonerlik*, ss.116-118.

50 Köprülü, age. s. 54.

51 A.Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Ankara 2005, s. XXI.

52 Geniş bilgi için bk. Ö Lütfü Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları) Sayı II, Ankara 1942, ss. 279-304.

Aynı konuda bir başka mütefekkir Fuad Köprülü (ö.1966)'de şu bilgilere yer vermektedir: "Türkler başkaları gibi kılıç kuvvetiyle değil, sırf kendi arzularıyla kabul ettikleri İslamiyet'i az zamanda benimsediler ve Müslüman Türkler, henüz İslamiyet dairesine girmemiş, yahut girmemiş, yahut girmemiş onun akide ve esaslarıyla layıkıyla uyuşamamış kardeşleri arasında din propagandası yapmaktan geri durmadılar." ⁵³

A.Yaşar Ocak'ın da dediği gibi gittikleri bölgelerde tekkesini açan dervişlerin halk ile beraber orada ekip biçtikleri, mahsul yetiştirip, yiyip, içtikleri, bu arada gelip gidenleri misafir ettikleri bilinmektedir. Hatta bu gelip gidenler arasında Hıristiyanlar bile bulunmaktadır.⁵⁴

Keza Hacı Bektaş-ı Veli (ö.1271?)'nin dergahını o zaman için Müslüman yoğunluğun bulunduğu Konya civarında değil de Hıristiyanların kesif olduğu Kapadokya bölgesinde kurmasının asıl amacının bundan farklı olduğu söylenemez. O halde bugün bile Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Makedonya, Arnavutluk, Bosna-Hersek gibi yerlerde isimleri unutulmayan ve hayırla yâd edilen bir kaç gönül dostu varsa onların bu ekolden olduğunu söylemek mümkündür.

Bütün bu örneklerden dervişlerin bu faaliyetlerinin merkezinde insana hizmetin ön planda tutulduğunu görüyoruz. Ancak burada insanların içinde buldukları sosyal, siyasal, ekonomik durumlarının istismar edilmek suretiyle onların İslam'a kazandırılması gibi bir gaye yoktur. Zaten bu şekil bir davranış tarzı iman ya da İslam'ı kabul etmede öne sürülen en temel ilke olan "kalp ile tasdik" e zarar vermekte ve bir tür çelişkiye neden olmaktadır. Bu ise yine dinin şiddetle karşı çıktığı "ikiyüzlü"lüğe götürmektedir. Zaten hem metot hem de aktivite açısından Kur'ân-ı Kerim'in; "*Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et*"⁵⁵ şeklindeki beyanı da bize bu konuda ışık tutmaktadır.

Ayrıca burada sözünü etmeye çalıştığımız tasavvufi hizmet aşkı "öteki"ler tarafından da kullanılmıştır. Hıristiyan mistizmini ve azizlerini bu kategoride değerlendirebiliriz. Onlar da kurdukları manastırlarda adeta İslam tekke ve zaviyelerine benzer bir yapılanma ile halkın arasına girmiş, gittikleri yörenin dil, gelenek ve kültürlerini öğrenmiş, onlarla hayvancılık vb. faaliyetler yapmak suretiyle ilişki kurmuşlardır.⁵⁶ Ortaçağ Hıristiyanlığının yayılmasında, XVI. Yüzyıl misyonerlik faaliyetlerinde Assisili Aziz

53 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1993, s. 2.

54 <http://pc12.soc.metu.edu.tr/bolum/bolum047.htm> 7.1.2005.

55 Nahl, 16/125.

56 S.Neill, *History of Christian Missions*, (Penquen Books) Londra 1990, s. 57.

Francis ve Aziz Dominik'in önemli rol aldıkları görölmektedir. Keza Cizvit tarikatının XVI. Yüzyıl misyonerlik tarihinde önemli görevleri olmuş, kendilerine Mesih Dervişleri (Wanderers of Christ) adı verilen bir grup da sadece bu görevi yüklenmişlerdir.⁵⁷ Günümüzde bile kimi zaman kendi müntesipleri tarafından Hıristiyanlığın içinde bulunduğu krizi aşma yolunun ancak yine bu dervişlik ruhuyla mümkün olabileceğine dair söylemlere şahit oluyoruz.

Netice itibarıyla bizim kültürümüze ait gönül erbabının yaşam felsefesi, yetiştirme tarzı ve hizmet aşkından feyz alan ve bu şekilde yetişen din görevlilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Serbest rekabet ortamında dinlerin serbestçe yayılması ve bunda gözle görülür bir başarı elde edilebilmesi onu temsil edenlerle doğru orantılı olacaktır. Gerek Türki Cumhuriyetler, gerekse Batı ülkelerine gönderilen elamanların mesailerini dışında gece gündüz, dağ taş demeden kendi dindaşlarına ulaşma babında gayret göstermemeleri halinde bu görevde başarılı olmaları oldukça zor gözükmektedir. Nitekim M. Akif (ö.1936).’ de,

Misyonerler gece gündüz çalışırken acaba,
Oturup vahy-i ilahiyi mi bekler ülema!

Sözleriyle bu gerçeğe parmak basmaktadır.

c. Örnek Yaşantı

Misyonerlik bazen doğrudan bazen de dolaylı kampanya şeklinde organize edilmektedir. Dolaylı misyonerlikten biri de misyonerin kişisel yaşantısında Hıristiyan yaşam tarzını uygulamak yoluyla içinde yaşadığı topluma örnek şahsiyet olmasıyla gerçekleştirilir.

Durum misyoner için bu merkezde iken, İslam'ı anlatan kimse için örnek yaşantının önemini anlatmaya bile gerek yoktur. Bilindiği gibi İslâm'ın en temel prensibi tebliğdir. Tebliğ ise salt dil ile anlatılandan daha öte olmalıdır. Bu gerçek “kâl” değil “hâl” şeklinde ifade edilebilir. Zira bu tabirler tasavvufta büyük bir önem arz etmektedir. Tasavvufun kâl'e değil hâl'e dayandığı belirtilmekte ve Türkçe'mizde atasözü haline gelen “tatmayan bilmez” deyiminin de buradan kaynaklandığı ifade edilmektedir.⁵⁸ Zaten merhum Erol Güngör (ö. 1983)'ün de dediği gibi mutasavvıflar dini hiçbir zaman bir ilim konusu olarak görmemiş, dinin ancak yaşadığı zaman bir an-

57 Şinasi Gündüz, “Hıristiyan Misyonerliği”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Nşr. Şinasi Gündüz, Ankara 2007, s. 198.

58 Uludağ, *age*, s. 119.

lam ifade edeceğini belirtmiş ve öyle uygulamışlardır.⁵⁹

Tasavvufta olduğu gibi hal diliyle, duruşla, örnek bir yaşantıyla kişinin kendisini başkalarına anlatması büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim Kitabımızdaki “*Ey iman edenler! Yapmayacağımız şeyleri niçin söylüyorsunuz?*”⁶⁰ ayeti de bir tür eylem-söylem uyuşmasından bahsetmektedir. Çünkü insanların İslam’ı ne kitaptan öğrenmeye zamanları, ne de öyle bir niyetleri vardır. Halk, dinini din adamından öğrenme eğilimine daha yatkın gözükmektedir.

Tasavvufun üzerinde durduğu bazı hasletlerin din görevi vazifesiyle memur olanlarda daha fazla önemli olduğunu söylemek zait olsa gerektir. Nitekim bu duruma dikkat çeken Mevlânâ (ö. 1273)’ da meâl olarak, “insana yakışan, tevazu sahibi ve alçak gönüllü olarak, benlik davasına, kibir ve gurura kapılmadan Hakka kul olmaktır. Söz samimi ve sözüyle hemhal olmuş bir ağızdan çıkmış olmalıdır. Çünkü sözde samimiyet ve içtenlik olmadığı sürece ne kadar parlak ve parıltılı olursa olsun, cansız ve ruhsuz kalmaya mahkumdur” demektedir.⁶¹

Buraya kadar ana hatlarıyla anlatmaya çalıştığımız ilkeler daha ziyade aktivite sahibi olmaya matuf bir din görevliliği profili çizmeye yöneliktir. Ancak onların hizmet götürdüğü muhatap kitlenin de zararlı akımlardan etkilenmemeleri, böyle bir durum karşısında kendi kimlik ve benliklerini koruyarak, bilinçli ve dirençli tutulmaları da büyük önem arz etmektedir.

II. Bilinçli Vatandaş

Bilindiği gibi aidiyet psikolojisi, birlik-beraberlik ruhu, diğer bir tabirle cemaatleşme anlayışı sayesinde insanlar kendilerini daha rahat, güvenli ve güçlü hissetmektedirler. Atasözümüz bunu veciz bir şekilde “sürüden ayrılanı kurt kapar” şeklinde formüle etmiştir.

Dünyanın geldiği bu aşamada artık dinlerin tarihte olduğu gibi soğuk savaş yapmayacağı, ancak psikolojik savaş ve rekabetin devam edeceği anlaşılmaktadır. Adeta serbest piyasa ortamında malların serbestçe satışı gibi herkes mensup olduğu değerleri dünya pazarına çıkaracak ve rekabet ortamı içerisinde onun pazarlamasını yapacaktır. Çünkü geline bu noktada hayatın tüm alanlarında artık bir liberalleşmeden söz edilmektedir. Yasakçılık bu çağın söylemi olmaktan çoktan çıkmıştır. Dolayısıyla kimse misyoner-

59 Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul 2004, s. 57.

60 Saff, 61/4.

61 Mevlânâ, *Mesnevî*, çev.: Veled İzbudak, İstanbul 1956, c. V, s. 203, Beyit No: 2480-2483.

lik yaptığı gerekçesiyle suçlanamayacak⁶² ve bu hareket yasaklanamayacaktır. Öyleyse Mevlana'ya atfedilen bir sözde olduğu gibi karanlığa kızmak yerine mum yakmaktan başka çare yoktur.

Zararlı dini akım temsilcilerinin günün birinde rahat çalışma imkanı bulamayacakları farz edilse bile, bazılarının kendiliğinden din değiştirme yolunu seçebilmeleri de mukadder gözükmektedir. O nedenle söylemesi kulağa hoş gelmemekle beraber, küreselleşen ve gittikçe küçülen dünyada ortada bir "pazar" ve bu "pazar"da malını (din ve kültür) sürekli pazarlayan kimseler bulunacaktır. Bu durumda rekabet etmek ve ayakta kalabilmek, ya da bu akımlar karşısında olumsuz etkilenmemek için her açıdan donanımlı olmak gerekecektir. Örneğin ünlü misyoner Zwemer'in çalışmalarında olduğu gibi İslâmi değerlerle ilgili çeşitli kuşku uyandırmak suretiyle Müslümanları kendi kimliklerine yabancılaştırma gayretleri karşısında⁶³, kendi değerlerinin farkında olan bilinçli ve dirençli bir kitle tevhit edilmelidir. Müslüman halk artık kendi kimliğiyle, benliğiyle çatışır olmaktan uzak kalmalıdır.

Misyonerlerin gerek imkan, gerekse istismar açısından müessir güçleri dikkate alındığında bu kimselerle mücadele etmenin çok boyutlu yapılmasında asla şüphe yoktur. Hep savunmada kalmak, reaksiyon göstermek, şikayet etmek ve sorun açığa çıktıktan sonra taktik geliştirmek tutarlı bir çözüm gibi gözükmemektedir. Olayı sadece dini bir hareketten ibaret sayarak konuya masumane yaklaşmak da sağlıklı değildir.

Halk arasında çokça kullanıldığı haliyle "Allah ile kul arasında aracı yoktur" sözü bir açıdan bakıldığında doğru ve haklı bir sözdür. Ancak Erol Güngör'ün de dediği gibi bu, her fert kendi başına bir din hayatı yaşayabilir ve Allah'a tek başına yönelmekle kulluğunu yerine getirebilir şeklinde algılanmamalıdır. Zira İslamiyet Müslümanların bir cemaat olarak refah ve saadet bulmalarını hedeflemektedir.⁶⁴ Basit bir eğitim metodunda bile kötü arkadaşların etrafındakilere zarar verdiği belirtilmekte, yetkililer de zaman zaman aileleri kötü alışkanlıklar karşısında çocuklarının kimlerle oturup kalktıklarına dikkat etmeleri konusunda uyarmakta ve onların iyi kimselerle arkadaşlık yapmalarını tavsiye etmektedirler.

Netice itibariyle, misyonerlik ile mücadelenin siyasi, hukuki, iktisadi ve idari boyutunu bir tarafta saklı tutmak kaydıyla bu akımla ilmi ve dini an-

62 Bk. Atilla Yayla, "Din Özgürlüğüne Saygı", *Radikal*, 18.12.2001.

63 Gündüz, "Hristiyan Misyonerliği", a.g.e, s. 201.

64 Güngör, a.g.e, s. 178.

lamda mücadele etmenin önemi babında vatandaşlarımıza yönelik yapılması gerekenleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

a. Bilgilendirme

1. Çeşitli basın yayın organları kanalıyla insanımızın bu tür girişimlerden haberdar edilmesi, istismara karşı uyanık olmaları söylenmelidir.
2. Misyonerlerin istismar ettikleri özgürlük, sevgi, kardeşlik, dünya barışı vb. kavramların göstermelik olduğu çeşitli örneklerle boşa çıkarılmaktadır.
3. Dinimizin iyi tanıtılmasına yönelik gayretler sadece cami ile sınırlı kalmamalı dergi, gazete, TV, radyo ve özellikle İnternet ortamından istifade edilerek herkese ulaşmanın yolları aranmalıdır.
4. İslam dinini anlatan küçük broşürlerin ücretsiz olarak halka dağıtılması sağlanmalı, milli ve dini şahsiyetlerin, halkın nazarında değerli görülen zevatın hayatlarından adapte edilecek bilgilerin gerekirse resimlenmek suretiyle neşredilmesine öncelik verilmelidir.
5. Bid'at ve hurafelerle mücadele edilirken, vatandaşlarımızın içindeki manevi boşluk makul biçimde doldurulmalı, alternatifi gösterilmeli ve misyonerlerin bu alanı istismar ettikleri unutulmamalıdır.

b. Değerlere Saygı Gösterme

1. Yazılı ve görsel medyadaki değer yozlaşması bir tür kültür erozyonuna neden olmaktadır. Dini ve milli değerler popüler kültüre kurban edilmemeli, bu konularda ulu-orta konuşarak halkın kafasında soru işaretleri oluşturulmamalıdır.
2. Yerli filmlerde ve çocuklara yönelik yayımlarda İslam, cami, hoca imajı kötülenmekten kaçınmalı, buna mukabil Papaz, Kilise, Noel Baba vb. kahramanlar ön plana çıkarılmamalıdır.
3. Batılılaşma politikalarının dozajı iyi ayarlanmalıdır.
4. İslam'ın algılanış biçimine dikkat edilmelidir.
5. Artık Batının da şikayetçi olduğu ve arzulanan huzuru getirmediği bilinen seküler yaşam tarzının özendirilmesinden kaçınılmalı, sahip olduğumuz değer ve kültürümüze yabancılaşmayı esas alacak bir eğitim metodu izlemekten sakınılmalıdır.

Sonuç

Bilindiği gibi tabiat asla boşluğu kabul etmemektedir. Bugün, kültür, gele-

nek ve inançların sınırları aştığı bir dünyada yaşıyoruz. Küreselleşen dünyada kişilerin sınır tanımaz bir şekilde seyahat etmeleri, iletişim ve ulaşım imkanlarının eskiye oranla olabildiğince artması bazı tehlikeleri de beraberinde getirmektedir. Müslümanların gidemediği yere başkalarının gitmesi gayet doğaldır. Şu ana kadar sözünü ettiğimiz zararlı akımlar cümlesinden görülen bu geleneklerin gelecekte Türkiye’de zemin bulması izlenecek stratejilere bağlıdır. O sebeple herkes ve her kesim üzerine düşen görevi yapmalıdır. Artık öyle anlaşılıyor ki bu sorumluluk sadece aktif din hizmeti sunan birimlerle üstesinden gelinecek bir konu olmanın çok ötesine taşınmıştır. Bununla beraber bu tip akımlarla mücadelede en önemli metot, kişilerin kendi değer yargularıyla barışık olmalarını sağlamak ve onları bilinçlendirmek olacaktır.

Bu bağlamda tarihte olduğu gibi “hademe-i hayrat” felsefesine bağlı, rızâ-ı Bâri’yi ön planda tutan vizyon ve misyon sahibi, müspet ve dini ilimlerle mücehhez, aynı zamanda gönül dünyası doyurulmuş din adamları yetiştirmek büyük önem arz etmektedir. Din Görevlisini motive ederken de Türk-İslam anlayışının teşekkül etmesinde katkıları olan “İslam’ın güler yüzleri” diyebileceğimiz zevatın hayat felsefesinden azami ölçüde istifade edilmeli, böylece inancın bilgiyle, dindarlığın da ahlak ile takviye edilmesi sağlanmalıdır.

Keza bid’at ve hurafelerden arındırılmış sağlam bilgi ile vatandaşlarımızın kendi dini hakkında bilgilendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Ancak bid’atlarla mücadele edelim derken insanlarımızın içindeki mistik boşluğun ve ezoterik duygunun nasıl doldurulacağı iyi hesap edilmelidir.

Biz, Kur’ân ve Sünnette aslını bulan Türk-İslam Tasavvuf disiplini ve onun söylemlerinin toplumda inananları bu tip akımlara karşı daha dirençli kılacağına inanıyoruz. Ancak burada önemli olan, bunlar yapılırken karşı taraf için tenkit ettiğimiz hatalara düşülmemesidir. Yani İslam’ın ana ilkeleleriyle çatışmayan bir metot takip edilmeli, istismar, iki yüzlülük, zorlamaya meydan verilmemelidir.

Bibliyografya:

- Ataman, Berrin-Ceylan, “Avrupa Birliğinde Kişilerin ve Hizmetlerin Serbest Dolaşımı”, (ATAUM Ders Notları), Ankara 2003.
- Aydın, Mahmut, “Dinlerarası Diyalog Yeni Bir Misyon Yöntemi mi?-Kurumsal ve Bireysel Diyalog Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme-”, *İslamiyat* V, Temmuz -Eylül 2002, s. 42.
- Aydın, Mehmet S., “Avrupa Birliği, Din ve Türkiye”, *İslamiyat*, c. IV, S. 2001, s. 11-20.
- Bardakoğlu, Ali, “İslam Medeniyetinde Hoşgörü” 28 Nisan - 01 Mayıs 2004 , Kahire 16. Uluslararası Konferans.

- Barkan, Ö. Lütfü, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları) Sayı II, Ankara 1942, ss. 279-304.
- Berki, A. Himmet - Keskiöglü, Osman, *Hatemü'l-Enbiya Hazreti Muhammed ve Hayatı*, (DİB Yayınları) Ankara 1993.
- Bilgi, İsmail Hilmi, "Avrupa Birliği Din İlişkileri" 3. Dönem Ataum Ödevi.
- Cilacı, Osman, *Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, (DİB Yayınları) Ankara 1990.
- Davutoğlu, Ahmet, "Devlet", *DİA*, c. IX, s. 234-240.
- Demirci, Kürşat, "Hıristiyanlık", *DİA*, c. XVII, s. 332-340.
- Erdem, Mustafa, "Milli ve Manevi Bütünlüğümüzü tehdit eden Misyonerlik", (Diyanet Vakıf-Sen Eğitim Yayınları) Ankara 2003, s. 2, 6.
- Görmez, Mehmet, "Dünyada ve Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri Üzerine", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı 170, s. 33-34.
- Gülören, Tekinalp, *Avrupa Birliği Hukuku*, (Beta Yayınları) İstanbul 2000.
- Gündüz, Şinasi, *Misyonerlik*, (DİB Yayınları) Ankara 2005.
- _____, "Hıristiyan Misyonerliği", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Nşr. Şinasi Gündüz, (DİB Yayınları) Ankara 2007.
- _____, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Vadi Yayınları) Ankara 1998.
- Güngör, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, (Ötüken Yayınları) İstanbul 2004.
- Güzel, H.Celal, "Uzay Tarikatı ve Medya", *Dünden Bugüne Tercüman Gazetesi*, 12. 1. 2005.
- Huntington, Samuel P., "Batı Tektir Ama Evrensel Değildir", çev. Fazıl O.Yıldırım, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz (Vadi Yayınları) 5. Baskı, Ankara 2001.
- Kara, Mustafa, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, (Dergah Yayınları) İstanbul 1999.
- _____, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (Dergah Yayınları) İstanbul 2003.
- _____, *Mahabbet Mektupları*, (Sır Yayıncılık) Bursa 2004.
- Komasyon, İlmihal I, (İSAM Yayınları) İstanbul trz.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (DİB Yayınları) Ankara 1993.
- Köse, Ali, "Din Sahiden Elden Gidiyor mu? ", *Zaman Gazetesi*, 4. 1. 2005.
- Mevlânâ, *Mesnevî*, ter. Veled İzbudak, (Maarif Basımevi) İstanbul 1956, c. V, s. 203, Beyit No: 2480-2483.
- Morin, Edgar, *Avrupa'yı Düşünmek*, çev. Şirin Tekeli, (Afa Yayınları) İstanbul 1988.
- en-Nedvî, Abdülbarî, *Kitap ve Sünnetin Ruhuna Göre Tasavvuf ve Hayat*, çev. M. Ateş, (Diyanet Vakfı Yayınları) Ankara 1998.
- Neill, S., *History of Christian Missions*, (Penquen Books) Londra 1990.
- Ocak, A.Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (TTK Yayınları) Ankara 2005.
- Tümer- G.-Küçük, A., *Dinler Tarihi*, Ankara 1993.
- Uludağ, Süleyman, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, (Dergah Yayınları) İstanbul 1999.
- Ünal, Şeref, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Ankara 1995.
- Voll, J.Obert, *İslam Süreklilik ve Değişim I*, (Yöneliş Yayınları) İstanbul 1991.
- Yayla, Atilla, "Din Özgürlüğüne Saygı", *Radikal*, 18.12.2001.
- Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Eser Yayınevi) İstanbul trz.
- Yıldırım, Mustafa, "Din Hizmeti Aşkı Gerekçidir", *Din Hizmetlerinde Yöntem ve Verimlilik*, Nşr. Hayrullah Köken (DİB Yayınları) Ankara 2006.
- Yılmaz, Ömer, "Çok Uluslu Osmanlı Devlet Tecrübesinin Çok Din ve Kültürlü Avrupa Birliğine Katkısı", *Diyanet İlmî Dergi*, c. XXXX, S. 3, 2004, ss.7-30.